

2003. – 472 с.

11. Вельфлін Г. Ренессанс и барокко / Пер. с нем. Е. Лундберга. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 288 с.

12. Лібман М. Деякі особливості архітектури барокко у Середній та Східній Європі // Українське барокко та європейський контекст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 23-29.

13. Вечерський В. Курс історії архітектури. Методичний посібник з дисципліни «Всесвітня історія архітектури» для студентів мистецтвознавчої спеціалізації вищих навчальних закладів. – К.: Вид-во Інституту проблем сучасного мистецтва, 2006. – 300 с.

14. Лихачев Д. Социально-исторические корни отличий русского барокко и барокко других стран // Сравнительное изучение славянских литератур: Материалы конференции. – М., 1973. – С. 381-390.

15. Вечерський В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.

16. Пуцко В. Московская строительная артель Матвея Ефимова на Украине // Строительство и архитектура. – 1981. – № 1. – С. 28-29.

17. РДВІА, ф. ВУА, спр. 21865, план Глухова 1776 р.

18. РДВІА, ф. ВУА, спр. 21865, план Глухова 1776 р.; там само, ф. 418, оп. 1, спр. 590, план Глухова 1776 р.; там само, ф. 349, оп. 12, спр. 993, план Глухівської фортеці з проектом 1747 р.; там само, спр. 989, креслення Глухівської фортифікації 1724 р.

19. Пуцко В. Маловідома споруда А. Квасова в Україні // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3, част. 1. – К.: Українознавство, 1996. – С. 121-130; Пуцко В. Троицкий собор в Глухове // Сіверщина в історії України (Матеріали 7-ї науково-практичної конференції). – Суми: Вид. буд. "Еллада". – 2008. – С. 79-87.

20. Лазаревский А. Гетманские дома в Глухове // Киевская старина. – 1898. – № 1. – С. 160-166.

21. Новаковська Н. Найкрупніша громадська споруда на Україні в XVIII ст. // Вісник АБіА УРСР. – 1959. – № 1. – С. 15-18.

22. Сумський краєзнавчий музей, од. збер. 1832, план Глухова 1778 р.; РДВІА, ф. ВУА, спр. 21865, план Глухова 1776 р.; там само, ф. 418, оп. 1, спр. 590, план Глухова 1776 р.; там само, ф. 349, оп. 12, спр. 993, план Глухівської фортеці з проектом 1747 р.

23. Ohloblyn O. Western Europe and the Ukrainian Baroque: an Aspect of Cultural Influences at the Time of Hetman Ivan Mazepa // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – С. 278-285.

Казіміров Д.В.
Чернігівський державний
педагогічний університет
ім. Т.Шевченка

СУПЕРНИЦТВО СТАРШИНСЬКИХ РОДИН МЕНСЬКОЇ СОТНІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛКУ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Протягом першої половини XVIII ст. українська козацька старшина активно зміцнює свої позиції в суспільному та економічному житті Гетьманщини. Але водночас в її середовищі спостерігалася постійна конкуренція та боротьба, зумовлена прагненням до розширення володінь та впливу на державне управління. Ще одним фактором була політика царського уряду, спрямована на обмеження і ліквідацію автономії Гетьманщини. За таких умов козацька старшина не могла ефективно протистояти цим процесам та розвивати власну державну ідею. Тому її представники спрямовують сили на захист і зміцнення свого соціального та економічного становища, що супроводжувалося прагненням заслужити прихильність російських можновладців та здобути таким чином ще більше багатств і привілеїв. Розгортається справжнє змагання, в якому при використанні різноманітних засобів (скарги, доноси, різного роду чолобитні) кожен з них намагався показати себе справжнім ревнителем інтересів царської величності.

У цьому контексті заслуговує на увагу суперництво козацьких старшинських родин Кузьминських та Сахновських. Останні у першій половині XVIII ст. фактично закріпили за собою посаду менського сотника. Спочатку це був Гнат Васильович Сахновський (?-1700-1719-?), а потім – його син Іван Гнатович (?-1723-1739.30.01) [3, 67]. Становище родини значно зміцнилося, коли він займав посаду чернігівського полкового обозного (1739.1.30-1760.03.-?). Як вважають, цьому сприяв його шлюб з Євдокією Забілою, дочкою генерального судді. Оженившись на Євдокії, І.Сахновський став свояком генерального писаря А.Безбородька, який був досить впливовою особою у Гетьманщині. Але внаслідок доносу яготинського сотника Купчинського у листопаді 1742 р. А.Безбородька усунули з посади. Купчинський стверджував, що генеральний писар за гроші та подарунки роздавав полкові та сотенні уряди, призначаючи на них своїх родичів. Серед них він згадував І.Сахновського, якому А.Безбородько й надав посаду чернігівського полкового обозного, а його синів, Григорія та Якіма, зробив сотниками у Санжарах та Мені відповідно [4, 24]. Після цього Сахновські, які вже нібито міцно закріпили за собою менський сотенний уряд, втратили його.

Згідно імператорського указу від 14 грудня 1742 р. та універсалу від 30 грудня менським сотником був призначений Григорій Сидорович Кузьминський, син менського священника та намісника [5, 601]. З боку Сахновських це викликало рішучий спротив і, щоб повернути сотництво, І.Сахновський поїхав з клопотанням до Петербургу. У вирішенні цього питання він сподівався на допомогу Олексія Розумовського, мати якого часто приїздила до Сахновських. Зокрема, в 1743 р. в одному зі своїх листів до нього Євдокія Сахновська зазначала, що їх син Яким супроводжував Н.Розумовську на шляху до Ропська. В них, зокрема, йшлося і про «великіє и несносные обиды», які чинив Г.Кузьминський Сахновським. У трьох листах за 1743 р. Є.Сахновська писала своєму чоловіку, що за його сприяння у с.Величківці кілька їхніх підданих були вписані в козаки й відмовились виконувати повинності й віддавати плату на консистентів. Іншим разом з намови сотника величківський отаман Савка Чуйко зібрав людей й пограбував у Сахновських шинок та комору. З відома Г.Кузьминського козак Кузьма Буняк захопив та засіяв землю підданої Сахновських [4, 25]. Є.Сахновська подала скаргу в Менську та Сосницьку сотенні канцелярії.

Сахновські й надалі продовжували скаржитися на Г.Кузьминського. Так, 29 вересня 1744 р. І.Сахновський у своєму донесенні вказував на те, що Г.Кузьминський незаконно володіє двома військовими частинами з млинів на р.Мені, «без всяких крепостей» заволодів полем і сінокосом поблизу ур.Остреч та Менськими луками. Вони розташовувались між с.Максаки й х.Дубрівкою та біля с.Кукович [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, од. зб. 18833, арк. 8 зв.].

Г.Кузьминський у свою чергу заперечив висунуті проти нього звинувачення і розгорнув діяльність, спрямовану, в його розумінні, на захист козацьких володінь та привілеїв. Як свідчать джерела, він мав можливість ознайомитись з різними системами правових норм того часу, оскільки у 1731 р. разом з іншими особами «у переводу и своду правних книг по силе указу ея императорского величества оставал...». Подібне завдання він виконував у Глухові і в 1741 р. разом з березанським сотником В.Думитрашком-Райчею, бунчуковим товаришем М.Пилатовичем [5, 601]. Указ, згідно якого розпочалась ця діяльність, був виданий 28 серпня 1728 р. Як наслідок – у 1744 р. на розгляд до Сенату були представлені «Права, по которым судится малороссийский народ» [1, 25].

У 1744 р. разом з іншими сотниками Чернігівського полку він виступив ініціатором та автором «Прошення о казачьих обидах», яке передбачалося подати імператриці Єлизаветі Петрівні. Вона відвідувала Київ і сотники вирішили

скористатися можливістю поскаржитись на зловживання місцевих органів влади Гетьманщини по відношенню до козаків. Окрім Кузьминського у складанні донесення брали участь 10 сотників Чернігівського полку та декілька десятків сотенних старшин та отаманів. У своєму проханні сотники згадували імператорський указ від 23 жовтня 1723 р., за яким канцелярії мали захищати козаків, а не забирати в них ґрунтів та переводити в підданство [6, 8].

Далі йде розповідь про порушення цих прав. Козакам не повертали землі, незаконно в них куплені. На всі прохання козаків до канцелярії стосовно відбуття служби їх велять бити, карати та ін. Також говориться про неналежне використання грошового збору з козаків, і що на них перекладаються селянські повинності. Згадувалось і про незаконне використання козаків на різних роботах, відбирання у них підвід, коней, фуражу та провіанту. Внаслідок цього козаки опинялися в скрутному становищі, кидали свої землі, які одразу ж привласнювалися, а ті, хто залишався там, наvertsались у підданство. Вказувалося і на незаконне захоплення земель козаків під час перебування останніх у походах. Говорилося про підробку і знищення документів, які підтверджували права козаків на їхні землі.

Але, як свідчать подальші події, сотники не довели справу до кінця. Так, Г.Кузьминський, перебуваючи у Києві, скаргу не подав і замість нього це зробив білоуський сотник Дем'ян Малицький [6, 5]. Потім, коли у 1747 р. на Україну прибула комісія на чолі з полковником Меєром, вони разом з сотенними старшинами всіляко ухилялись від надання свідчень. Так, Г.Кузьминський, який свідчив у комісії 1748 р., прохав щоб його до 1 березня відпустили в Мену для наведення порядку у документах сотенної канцелярії. Інші учасники, мотивуючи своє небажання, також посилались то на хворобу, то на зайнятість, а білоуський сотник взагалі написав, що його тримають під «караулом» [6, 6]. Врешті-решт їх майже силоміць змусили давати свідчення. Справа розтяглася на довгі роки, з'являлися нові свідки і сходили старі, відкривалось багато фактів. Але слідство поступово відходило від головної мети і чим воно завершилось невідомо.

У 1747 р. Г.Кузьминський вже сам подає до Сенату чолобитну на І.Сахновського та його родину. В 35 пунктах він розповідає про привертання у підданство, привласнення ґрунтів та майна, побиття та образи козаків Менської сотні. Для переконливості свідчень, Кузьминський повсякчас посилався на царські укази.

Г.Кузьминський почав с того, що І.Сахновський, так само, як і його батько Г.Сахновський, тримав у підданстві козаків, не допускаючи до військової служби. Щоб змусити їх відбувати повинності на свою користь, він відправляв своїх служителів до

їхніх помешкань і наказував в разі непослуху бити та грабувати козаків, а подекуди й сам брав у цьому безпосередню участь [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 2 зв.].

Далі Г.Кузьминський пише, що сини Сахновського грабували козаків на ринку, на вулицях і дорогах, через що вони були змушені потай вночі повертатися до своїх домівок. Все це, як підкреслював Г.Кузьминський, робилося для того, щоб повернути їх у підданство.

Генеральна військова канцелярія (далі – ГВК) у свою чергу не відреагувала належним чином на козацькі скарги, тому козаки їздили до Козельця подавати чолобитну Єлизаветі Петрівні, яка відвідувала Гетьманщину у 1744 р. У цей же час племінник І.Сахновського Павло вчинив напад на козацькі двори, наробивши там багато шкоди: «як все спустошил яко ниже от татар бы могло последоват разорение» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 2 зв.].

В наступних пунктах Кузьминський пише, що від цих нападів та грабунків козаки дійшли до таких злиднів, що не в змозі були відбувати службу. Залишаючи свої сім'ї, вони ходили на Січ та в інші місцевості Гетьманщини. В інших випадках козаки, кидаючи свої двори та угіддя «впусте», йшли підсусідками до своїх родичів. Але Сахновські, незважаючи на імператорський указ від 18 серпня 1742 р. про вільний перехід козаків і посполитих [7, 280], нападали на ці двори та били козаків. Так, племінник обозного Петро Сахновський разом зі своїми помічниками 7 грудня 1745 р. напав на двір козака Гната Грищенка у Куковичах. Його роздягнутого вони привезли до садиби Сахновських та прикували, моривши холодом і голодом, щоб він «о козачестве не знал а работат подданническую повинность обовязался бы подпискою». У його дворі на зимовій квартирі знаходився драгун Ризького полку Микита Доброхотов зі своєю дружиною. Їх також побили та відібрали майно на суму 24 рублі 44 копійки, про що від керівництва полку була подана скарга до менського сотенного уряду [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 13].

В інших пунктах Г.Кузьминський наводить факти насильницького скуповування козацьких маєтностей та відбирання худоби «ежели не гвалтовно то воровски ночью» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 4 зв.], що суперечило царському указу про заборону продажу козацьких ґрунтів від 18 січня 1739 р. [2, 95]. У відповідь на вимогу козаків від нього пояснень, І.Сахновський завдавав їм побоїв, а інших за свого сотництва відправляв не за чергою у походи. Також обозний і його син Яким, будучи сотником, не надавали козаків для походу, приховуючи їх під виглядом підданих. Цим сам вони порушували царський указ від 27 березня 1738 р., яким наказувалося

звільняти «закріпачених» козаків від повинностей на користь власників та повертати на військову службу [2, 95]. І.Сахновський навпаки закріпив своє незаконне володіння козаками універсалом. Теж ж саме стосувалося і Я.Сахновського, який закріпив за собою козацькі ґрунти купчими записами на власному уряді.

Далі Г.Кузьминський констатував скорочення кількості козаків і збільшення числа посполитих через вищезгадані дії Сахновських. Згідно указів 1740 та 1742 рр. планувалося складання «дворового числа ревизии» у 1743 р. При її проведенні вимагалося, щоб козаки не були записані за власниками [2, 95]. Проте Сахновські забороняли козакам називати себе так при ревізорах. А тих, хто наслідився, били, незважаючи на присутність самих ревізорів. У наступному пункті Г.Кузьминський скаржився на невивплату козакам і посполитим Менської сотні грошей за збіжжя, відправлене згідно указу до Київського магазину. Гроші привіз до сотні комісар Іван Попович, але тодішній сотник І.Сахновський та отаман В.Перехристенко приховали їх.

Г.Кузьминський скаржився на зловживання Я.Сахновського у військовому забезпеченні козаків. Так, за його наказом на Менську сотню було пошито 200 шапок. Козаків змушували купувати ці шапки по 50 копійок, хоча в сусідній Киселівській сотні вони коштували по 5 алтин. Хто не бажав цього робити, «бил плетми нещадно» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 6]. Іншим разом, при огляді козацького загону сотні, Я.Сахновський набрав собі «в цуг» козацьких коней, за які звелів заплатити зібраними з інших козаків грошима. Окрім цього він звелів менському отаману, невідомо за яким указом, зібрати з козаків сотні 100 рублів, що було затверджено і його однодумцем колишнім отаманом В.Перехристенком. Цими грошима він користувався 4 роки перед призначенням Г.Кузьминського сотником. Загалом Я.Сахновський 3 роки тримав Менську сотню на відкупі, запровадивши небувалі раніше збори, що суперечило указу Петра I від 23 червня 1720 р. про заборону чиновникам збирати гроші на своє утримання від власних підданих» [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 6 зв.].

Далі Г.Кузьминський писав у 1745 р. І.Сахновський подав на нього скаргу про те, що він записав до козаків його підданих у селах Феськівці та Величківці, а також забрав у нього сіножать. При цьому він підкреслював, що обозний подав скаргу не до полкового суду, а до ГВК, деякі члени якої «с ним Сахновским дружбу имеют».

Подальші пункти скарги розкривають факти зловживань у Генеральному суді, куди менський сотник і подав цей документ. Тут не стали його розглядати, а самого Кузьминського притягнули

до слідства у скарзі Сахновського. Всупереч положенням, суд не надав Кузьминському повного списку звинувачень на його адресу з боку Сахновського. Сотник отримав лише виписку, окремі пункти якої не збігалися з положеннями скарги Сахновського. Далі, незважаючи на те, що за ревізією у Менській сотні та доказами Кузьминського піддані Сахновського все ж таки виявилися козаками, Генеральний суд називав їх «мужиками», а щоб розхитати справу, він звинуватив сотника в тому, що той не знає імен комісарів, при яких здійснювалася ревізія. Суд не зважав на те, що їх імена та звання були в документах. Далі члени суду відмовились відпустити Кузьминського на 20 хвилин, щоб запитати в сотенної старшини імена комісарів [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 7 зв.].

За наказом суду Г.Кузьминський та І.Сахновський перебували при апробації схваленні ревізії 1743 р. у Менській сотні. Для цього сюди приїжджали чернігівський полковий суддя Тимофій Сенюта та роїський сотник Леонтій Бакуринський. І.Сахновський всіляко ухилявся від надання на перевірку купчих та відомостей про маєтності козаків. Тому, перевіривши свідчення Кузьминського, уповноважені роз'їхались. Сахновський тим часом від'їхав у Глухів, де знову свідчив проти Кузьминського. Внаслідок цього сотнику присудили сплатити 132 руб. за незаконне привернення підданих у козацтво та 100 руб. за сіножать. Г.Кузьминський продовжував доводити протилежне, а також вказував на несправедливість рішення, яке було прийнято без його присутності. Також він стверджував, що подав до ГВК так звану верхню апеляцію, по якій не було вчинено жодного рішення [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 11 зв.].

Скарга Г.Кузьминського торкалася й підлеглих І.Сахновського. Одним з них був отаман Михайло Падалка, який був під протекцією полкового обозного. Він приховав від сотника відомості про козаків, які перебували у підданстві Сахновського. Поряд з цим М.Падалка брав хабарі і передавав їх Я.Сахновському. Також він не відбував ніякої служби, зате володів при цьому грунтами. Згодом, за клопотанням І.Сахновського 2 грудня 1749 р. був виданий царський указ, згідно якого М.Падалку перевели до Стольненської сотні, де сотник Іван Бобир доводився йому сватом [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 11465, арк. 4].

В останньому пункті менський сотник пише про те, що з нього намагаються стягнути 300 рублів. Задля справедливого вирішення справи він просив імператорського указу про створення слідчої комісії у складі стародубського полковника Ф.Максимовича, писаря цього полку С.Петрункевича, бунчукового товариша В.Кутневського та значкового товариша

І.Дамашкевича. Ця комісія повинна була діяти згідно імператорських указів, які доцільно було б оприлюднити для жителів сотні. Тоді вони б могли апелювати до них у своїх свідченнях. Г.Кузьминський ще раз наполягав на необхідності повернути козакам незаконно вилучені грунти, зібрані гроші, майно, а також припинити здириства, оскільки козаки не зможуть відбувати військову службу.

Далі справа розглядалася у Сенаті, з якого був виданий указ, отриманий ГВК 8 травня 1748 р. Канцелярія, в свою чергу, відповідаючи на звинувачення Кузьминського, в своєму донесенні писала, що його апеляцію не змогла розглянути з причини відсутності самого сотника. З кінця грудня 1747 до січня 1748 р. він перебував у Петербурзі. Тому ГВК розглядала його чолобитну про несправедливе рішення у суперечці з І.Сахновським як таку, що була покликана скомпрометувати її посадовців і просила покарати Г.Кузьминського [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, од. зб. 18804, арк. 29].

Отже, як свідчать наведені вище факти, турбота про добробут козаків була лише машкарою скарг, які подавала старшина до вищих органів влади Російської імперії. Вони використовувались як засіб для усунення конкурентів та доказ своєї вірності царській владі. До справедливого завершення ці справи не доводились часто через самих же позивачів, які ухилялись від подальшої участі, не могли аргументувати свої свідчення чи самі були звинувачені в подібних злочинах. Відіграла свою роль і політика царського уряду, який ставав на захист козацтва тоді, коли воно було потрібне для військових дій.

Посилання

1. Гуржій О. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII-XVIII ст.). – К., 1994.
2. Його ж. Рядове козацтво і його місце в класово-становій структурі суспільства Лівобережної України першої половини XVIII ст. // УІЖ. – 1982. – № 8. – С. 89-97.
3. Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Ч.1. Урядники гетьманської адміністрації. – К., 2005.
4. Лазаревский О. Очерки заметки и документы по истории Малороссии. – К., 1892.
5. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К., 1910. – Т. 2. – С. 601-605.
6. Прошение сотников Черниговского полка о казачьих обидях, поданные имп. Елизавете в 1744 г. // Киевская старина. – 1894. ТXLV. – № 4-6. – прилож. С. 1-20.
7. Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материям на девятнадцать частей // Под ред. Н.П.Василенка. – Чернигов, 1902.